

A népetimológia

A nyelv elemeinek sorából kilógó, különös nyelvi jelenségeknek a megismerése mindig izgatta az embereket, éppen ezért megpróbálták a számukra értelmetlen szavakat érthetővé tenni. Ez az „értelmet adó” szándék szülte a szóalkotás egyik ritka módját, az úgynevezett *népetimológiát*. A népetimológia a nyelvérzék számára ismeretlen, főleg idegen eredetű szavaknak hasonló hangzású magyar szavakkal (többnyire szóösszetételekkel) való azonosítása, s ezáltal értelmessé tétele. Népetimológiával lett a peronoszpórából *fene-rossz-pora* vagy a durchdefektből *durrdefekt*.

A népetimológia általában ösztönös tevékenység, a nyelvet beszélő az általa hibásnak érzett alakot kijavítja. A szlávból átvett *keresztény*-t például a magyar *kereszt*-ből képzeletnek tartották, ezért változtatták *keresztény*-nyé.

Más népetimológiás alakulatok már inkább tudatos módosítások, nem a tájékozatlanság szüli őket, hanem a tréfa, a szójáték (diszpécser → *dísz-pancser*; nyugdíjas → *nyögdíjas*; konduktor → *kandoktor* stb.).

A népetimológiák közül a régebbiek általában az ösztönös, az újabbak pedig a tudatos változtatások közé sorolhatók mind a köznyelvben, mind a katonai nyelvben, ahol tárgyalt szóalkotási módunk egyik korai példája a nyilpuska *számszerij* vagy *szersámij* neve, amely valamelyik szláv nyelv *szamosztr*el (önlövő) szavából ered.

A mai katonai szleng nem nagyon él a szóalkotásnak ezzel a módjával, bár népetimológiának is felfoghatunk néhány szóferdítést (szakaszvezető → *szakadt-vezető*; őrsvezető → *őrsvezető*; hadnagy → *hangya*) és egyes betűszónak felfogott név „feloldását”. Ilyen betűszó a televízióban a két kőkorszaki szakitól hallott *Irma* és *Vilma* kiáltás. Az *IRMA* az újoncok szájából „*Itt rohadok meg, anyám!*”, a *VILMA* pedig „*Végre itt a leszerelés, megyek, anyám!*” jelentéssel bír.

Közelebb áll a valódi népetimológiához a felszerelés elvesztése miatt kirótt *htk.* magyarázata, aminek jelentése nagyjából megfelel az alapszóénak: *hirtelen támadt kiadás*.

Ha a mai katonák nyelvében nem is, elődjükében bőven találunk népetimológiát. Ezek lehetnek magyar szavak elferdítésével alakult gúnyos

kifejezések, mint Bóka László regényében a löszerraktárból torzított *lőszarraktár* vagy a *népkefelőlvé* vált népfelkelő, de jellemzőbb az idegen nyelvből származó szók népetimológiája.

Főleg a német vezényleti nyelvű közös hadsereg katonáinak beszédében érdemes e jelenség után kutatni, hisz a nap mint nap előforduló német szavak gyorsan megmagyarosodtak ilyen módon.

A népetimológia többféle nyelvtani formában is megjelenhet. Előfordul, hogy csak az idegen szó végét változtatják meg magyar képzőt téve a hasonló hangok helyébe (Hauptmann százados → *hoptmány*, *hajtmány*; passomano → *passomány*), de gyakoribb a szó részleges vagy teljes alakjának értelmessé tétele.

Ennek különféle fokozatait figyelhetjük meg. Vannak olyan szavak, amelyek inkább csak emlékeztetnek a magyar szavakra. A fegyvermester (Büchsenmacher) *pizmóker* neve a *pizmog* ige hatására jöhetett létre. Ugyancsak ismerős szavak tűnnek fel a *kopaszter* (Kopfpolster: fejpárna); *manéber* (manöver); *árestánc* (Arrestant: fogoly); *sirbak* (Schildwache: őr) szavakban.

A népetimológia alapjául szolgáló kifejezés nemcsak magyar, hanem a beszélő által ismert idegen szóvá is alakulhat, mint a *taktus egrecérozás* (taktikai gyakorlatozás) a taktisches Exerzierenből.

A *Wach*- (őr) előtagú szavakat mindet *vak*-ká formálták; így született a *vakcimri* (Wachzimmer: őrszoba), *vakparádé* (Wachparade: őrsgváltás) vagy a *vakkomédiás* (Wachkommandant: őrparancsnok).

A népetimológia másik gyakori változata a teljes szóalak megmagyarítása volt. Több ilyen szó szerkezetek első tagjaként állt. Ilyen volt a *ravasz-fecskendő* (Fravaz), a *kuruc vas* (kurta vas a rövid jelentésű kurz-ból), a *láncos kefe* (← *glancos* fényesítő, a német Glanz fény szóból).

Egy-egy szót helyettesíthettek egyszerű (*babilon* ← pavilon; *gulya* ← gúla) vagy képzett szóval (*fáni* ← Fahne zászló; *barátság* ← Bereitschaft készség), szóösszetétellel (*gázmacska* ← Gasmaske gázálc; *úrlap, úrláb* ← Urlaub szabadságos engedély) vagy szószervezettel (*parti féreg* ← Partieführer szakaszvezető).

NYELVŐR

Némelyik kifejezéshez kis történetek is kapcsolódnak, amik arra mutatnak, hogy a magyarázó szándék ellenére jó néhány népetimológia híján van a kielégítő magyarázatnak. A mosógépről (Wascheparate) kérdezte hajdanán az egyik baka: Miért hívják ezt *vasparát*-nak, mikor pléhből van? Persze hívták ezt *vasparádénak* is, amit bizonyára még nehezebb lehetett megfejtetni.

Az újjas mellényhez (Ärmelleibel) sajátos magyarázat fűződik. *Árvajajbi*, meg *ármalajbi* nevek mellett hívták *örömlajbinak* is, mondván, hogy a nehéz télikabát után tavasszal ebben már öröm szaladgálni.

Az *angyalbőr* (← pantallér) kivételével a mai katonai szlengben már nem élnek a régi népetimológiás szavak, ezért nem volt talán hasznos talán megismerkedni ezzel a ritka szóalkotással.

KIS TAMÁS

Rajz: SEBESTYÉN JÁNOS

